

Op weg naar Europa

Werkgroep Praktische Politieke Filosofie CDA Brabant Oirschot

Stefan Waanders

Ik dank de werkgroep PPP van het CDA hartelijk voor deze uitnodiging om te mogen spreken over Europa.

Europa houdt mij bezig. Europa was en is voor mij een perspectief van hoop. Maar sinds het drama van Srebrenica (1995) kan ik de vraag niet ontlopen: wat is er met Europa aan de hand, dat dit heeft kunnen gebeuren? Gedurende mijn werk bij de Stichting Thomas More kreeg ik de kans dat in te vullen. In 2002 heb ik een symposium georganiseerd onder de titel *Europa, werkelijkheid en opgave* in de Laurenskerk te Rotterdam met sprekers als: Frans Andriessen, kardinaal Danneels, Otto von der Gablentz en de hoogleraar Donald Loose. Daar is ook een boek uit voort gekomen. Daarna werd ik gevraagd voor de werkgroep *Europe and Faith* van de Commissie van Bisschoppenconferentie van de Europese Unie, die een tekst heeft opgesteld *Les catholiques et l'Europe*.

Sinds mijn vertrek bij STM is het onderwerp Europa intensiever geworden, omdat Europa zich in een crisis bevindt. U heeft mijn stukje eUtopia gelezen – een uitgebreide versie van mijn artikel in het *Financieele Dagblad*. Dan weet u dat EU en Europa voor mij niet identiek zijn, maar er bestaat wel een relatie. Tevens ben ik ervan doordrongen dat wij ons een mislukken van het project EU niet kunnen permitteren. Daarvoor staat er teveel op het spel. Maar dit project lijkt vastgelopen en heeft een nieuwe impuls nodig. Daarom ben ik verheugd dat deze werkgroep hier een dialoogconferentie organiseert over het onderwerp Europa. Want dit onderwerp zou ons veel meer moeten bezig houden.

Ik sta even stil bij de naam van deze werkgroep Praktische Filosofie... in mijn vorming heeft de denker Romano Guardini een belangrijke rol gespeeld, die o.a. een boek schreef met als ondertitel: *Versuch einer Philosophie der lebendig Konkreten*. Een filosofie van de levende werkelijkheid. Misschien komt dat in de buurt van praktische filosofie. Ik wil daarom beginnen met een citaat van Romano Guardini.

“Bei den eigentlichen Fragen des Daseins ist ja doch das Erblicken und Durchmachen des Problems viel wichtiger als eine oft nur allzu verdächtige ‚Lösung‘. Eine solche wird meistens mit Vereinfachungen bezahlt, und das lebendige Bewußtsein fühlt das und wird mißtrauisch. Entfaltet sich aber das Problem in seiner wahren Größe, dann weiß unser Geist sich vor der Wirklichkeit, und ihm wird wohl, auch wenn er zu keiner eigentlichen Lösung gelangt.”

“Bij de eigenlijke vragen van het bestaan is het onderkennen en doorploegen van het probleem veel belangrijker dan een meestal al te verdachte ‘oplossing’. Want die wordt meestal betaald door versimpeling en het levende bewustzijn voelt dat aan en wordt achterdochtig. Ontvouwt zich echter het probleem in zijn ware omvang, dan weet onze geest zich geplaatst voor de werkelijkheid en dat heeft iets weldadigs, ook wanneer geen eigenlijke oplossing bereikt wordt.”

Vanavond wil ik samen met u proberen een werkelijkheid onder ogen te komen, die iets weerbarstigs heeft; voor die werkelijkheid niet weg te lopen en af te tasten waar de opgaven liggen.

Laat ik mijn kaarten gelijk maar op tafel leggen en een open deur intrappen. Ik geloof dat wij ons op een moment in de geschiedenis bevinden van ingrijpende veranderingen. Het is niet gemakkelijk om die veranderingen goed waar te nemen. Wij bevinden ons er middenin en het vergt de nodige inspanning om er zicht op te krijgen, misschien moet ik beter zeggen: de nodige distantie. Daarbij troost ik mij met de gedachte dat de mensen die leefden in de Middeleeuwen, niet wisten dat zij in de Middeleeuwen leefden. Maar dat laat onverlet, dat wij ons best moeten doen om deze veranderingen proberen te verstaan. De tekenen van de tijd leren verstaan.

Tegelijk heb ik het kwetsbare vertrouwen dat de richting die in onze huidige onzekerheid perspectief biedt een naam heeft, die van Europa. En daarmee heb ik mijn tweede onbekende ingebracht. Mijn praatje vanavond is niet meer dan een poging om daar beter zicht op te krijgen. U krijgt niet een verhaal te horen van iemand, die het antwoord heeft. Mijn relaas is dat van een zoeker, heel erg onaf met veel open einden en onbeantwoorde vragen. Ik zal niet meer dan wat ruwe lijnen schetsen, die vervolgens afbreken. Maar ik hoop vanavond (mede) zoekers te ontmoeten en dat een gesprek hierover ons beter zicht geeft op een werkelijkheid waar wij naar op weg zouden moeten zijn.

Allereerst: Europa is een van de vijf werelddelen. Maar het enige werelddeel dat geen continent is. Afrika is een continent, zo ook Amerika, Australië en Azië – of eigenlijk kunnen we beter spreken van het Euraziatische continent. Daarvan is Europa slechts een schiereiland – kleiner dan India. Europa is dus geen afgebakende geologische entiteit. Het is een eigen werelddeel, maar het is dit geworden. Door haar geschiedenis en het wordt gekarakteriseerd door een eigen dynamiek. Zij is verbonden met waarden en heeft zich daarmee onder een maatstaf gesteld, die haar te boven gaat en daarom ook zelfkritiek insluit. Maar de worsteling om de geldigheid van deze waarden is ook getekend door een dramatisch verleden.

In mijn verhaal vraag ik eerst aandacht voor de afgelopen eeuw. Dan maak ik een sprong naar een van de oorsprongen van de Europese cultuur. En tenslotte probeer ik enkele hedendaagse uitdagingen te benoemen en aan te geven wat wijzelf kunnen doen.

Vorig jaar herdachten we het begin van een oorlog – volgens sommigen de oercatastrofe van de twintigste eeuw. Een oorlog van een omvang en een verwoestende intensiteit, waarvan alleen al de naamgeving een jarenlange zoektocht was. Aanvankelijk werd hij de Grote Oorlog genoemd. Twintig jaar later omgedoopt en van een serienummer voorzien, toen er nog een tweede ronde volgde: de Eerste Wereldoorlog (1914-1918) en Tweede Wereldoorlog (1939-1945). Sommigen echter noemen beiden samen 'de Dertigjarige Oorlog van de 20^e eeuw' – naar die andere, verwoestende oorlog (1618-1648) die alleen al in Duitsland aan een derde van de bevolking het leven heeft gekost.

De werkelijkheid van de wereldoorlogen had een ander karakter, dan alle voorgaande oorlogen. De eerste ronde werd beheerst door het industriële karakter ervan en de

mobilisatie van de hele samenleving wat deze oorlog een totaal karakter gaf. In de tweede ronde kwam daar nog de systematische uitroeiing van bevolkingsgroepen bij, die ieder voorstellingsvermogen tartte. En veelzeggend is ook dat de tweede ronde weliswaar eindigde met de onvoorwaardelijke overgave van Duitsland en Japan, maar niet afgesloten werd met een vredesverdrag. Een andere oorlog dus, dan de voorgaande oorlogen. De Eerste Wereldoorlog kan beschouwd worden als de ondergang van Europa. De samenhangende balance-of-powers van het Europese concert, zoals achtereenvolgens gearrangeerd in de Vrede van Munster (1648), de Vrede van Utrecht (1713) en het Congres van Wenen (1813-1815) stortte ineen en functioneerde niet meer als ordenend principe.

In onze historische dynamiek zijn steeds hernieuwde pogingen waar te nemen om het Romeinse Rijk te vertalen, dat voor de politieke fantasie van Europa als paradigma gold. In de Middeleeuwen was dat het Heilig Roomse Rijk. In de moderne tijd kreeg dit diverse andere gestalten (Spaans, Oostenrijks, Brits, Frans), totdat het uiteindelijk versplinterde in een pluraliteit van nationale staten met imperialistische ambities (Duits, Nederlands, Belgisch...) die ieder voor zich het mooie roofdier speelden en probeerden een zo groot mogelijk deel van de wereldkoek voor zichzelf te reserveren. Omdat dit werelddeel te klein is om meerdere offensieve imperia naast elkaar te herbergen, leidde dit tot catastrofe van de wereldoorlogen. De Vrede van Versailles (1919) slaagde er niet in om een stabiele nieuwe ordening tot stand te brengen. In de Tweede Wereldoorlog werd deze zelfmoord voltooid. Na 1945 viel deze dynamiek stil. De naam van Europa leek te verdwijnen.

Bij de bevrijding dook de naam Europa weer op. Generaal Eisenhower, die deze bevrijdingstocht in het Westen leidde, gaf zijn herinneringen de titel mee van 'Kruistocht in Europa'.

De bevrijding van Europa, die met de invasie in Normandië begon, slaagde maar voor de helft – en dat in een dubbele betekenis van het woord. Want niet alleen werd Europa van 1945 tot 1989 door een ijzeren gordijn in tweeën gesplitst: het oosten kwam onder de dictatuur van de Sovjet Unie, terwijl het Westen in vrijheid leefde. Tevens moet worden bedacht dat Europa 'werd' bevrijd – passivum. Onder protectie van de Verenigde Staten werd het soevereine staatje spelen in de West-Europese zandbak hervat.

De Duitse filosoof Peter Sloterdijk karakteriseert de periode 1945 – 1989 als een van Europese afwezigheid. Europa leek zich terug te trekken in een klimaat van onwerkelijkheid. Getraumatiseerd, niet in staat om de werkelijkheid onder ogen te komen, probeerde zij haar politieke irrelevantie te interpreteren in vacuüm-ideologieën. Zoals het existentialisme met als stijlicoon Jean-Paul Sartre. Zijn gevleugeld woord dat de mens 'tot vrijheid veroordeeld' is, leek de getraumatiseerde stemming van die tijd goed weer te geven. De mensen voelden geen vaste grond onder de voeten. Want bestaat er wel vrijheid, waarvoor je je niet hebt ingezet?

In de jaren zeventig en tachtig voltrok zich de overgang van het existentialisme naar het consumentisme. Sloterdijk ziet dit als een nieuwe variant van het na-oorlogse nihilisme. Projectloos geworden leken wij alleen maar voortgedreven te worden door het innovatieritme van de industrie. Sloterdijk bemerkt een 'Zeitvernichtungsgeist', waarin gebrek aan ernst tot levensstijl werd en het irreëel verklaren van de wereld tot dogma verheven. Dat is het post-modernisme. ["Wir sind bodenlos, weil wir zwischen vierzehn

Arten von Dressings wählen müssen.“ Wij hebben geen grond onder de voeten omdat wij uit veertien soorten dressing moeten kiezen.]

Sloterdijk valt een afwezigheids-ideologie op, waarbij Europa zich nestelde in een volhardend ronddolen in een halve werkelijkheid. Gewend aan bijna vijfhonderd jaar heer en meester van de wereld te zijn, werd Europa in 1945 teruggeworpen tot politieke irrelevantie. In dat vacuüm ziet Sloterdijk een afwezigheids ideologie binnen Europa bloeien. Zowel de filosofisch-literaire stroming van het existentialisme, als het consumentisme beschouwt hij als varianten van een sfeer van onwerkelijkheid waarin Europa haar afwezigheid heeft uitgeleefd. Politiek gesproken was Europa een psychiatrische patiënt in shock-toestand, in afwachting van het moment waarop zij wakker zou worden en de confrontatie met de werkelijkheid weer aandurft.

En dan komt het jaar 1989 waarin de Berlijnse muur valt. Dat wordt een spannend scharniermoment.

Tot nu toe sprak ik over Europa in geografische zin. In de periode na de Tweede Wereldoorlog circuleerde de naam Europa ook weer als een project van de hoop. Een kleine groep mensen was de drijvende kracht daarachter. Het begon met de Schuman-verklaring op 9 mei 1950. Het was een stille revolutie. Geen lege woorden, maar daden, moedig en constructief: Om de vrede een kans te geven, is een verenigd Europa nodig. Die eenheid komt er niet ineens, maar stap voor stap. Door concrete daden, die een solidariteit van feiten scheppen. En die solidariteit begon met een supra-nationaal lichaam voor kolen en staal. Het was een moedige sprong in het onbekende. Het was geen economisch project, maar een politiek project-in-wording dat met concrete stappen van solidariteit een bijdrage wilde leveren aan de wereldvrede en de oorlog in Europa uitbannen.

De val van de Berlijnse muur in 1989 bood gelegenheid om de bevrijding van Europa die begon in 1944 weer op te pakken. Voor Midden- en Oost-Europese landen opende zich de mogelijkheid om zelf hun bestemming te bepalen. En zij kozen in meerderheid voor ‘Europa’ dat werd vertaald in toetreding tot de EU.

Deze uitbreiding van de EU vond echter plaats na beëindiging van de Koude Oorlog. Op het moment dat een externe bedreiging van de Sovjet Unie weg viel, waardoor de urgentie tot samenwerking van de Europese lidstaten afnam. Met de afwijzende referenda van NL en F in 2005 verdween de vaart uit het Europese politieke project-in-wording en liep het vast in bureaucratie.

Wij worden thans opnieuw uitgedaagd om ons gemeenschappelijk belang te onderkennen. Slagen wij daar niet in, dan rest ons de chaos. En het afgelopen jaar 2014 herinnert ons eraan dat honderd jaar geleden het onvermogen om het gemeenschappelijk belang te zien, leidde tot de oercatastrofe van de 20^e eeuw.

En ook is sinds 1989 de – een halve eeuw opgeschorte – vraag naar de historische dynamiek van Europa weer relevant. Hoe kan Europa een werkplaats worden van een bij deze tijd horende imperiummetamorfose, die geleerd heeft van haar geschiedenis? Op dit punt wordt Europa tot grote creativiteit uitgedaagd, om het imperium te vertalen naar een transimperiale politieke grootmacht.

In dat licht wordt ook de term soft-power gebruikt. Is dat een werkelijkheid of is dit een eufemisme voor de afwezigheid van een goed doordachte veiligheidsstrategie?

Sinds 1989 zijn er een aantal pijnlijke gebeurtenissen te constateren.

- Europa was niet in staat op de uitbrekende Joegoslavië-crisis adequaat te reageren. De etnische zuiveringen, met als dieptepunt Srebrenica kijken ons als een traumatische gebeurtenis aan die Europa niet heeft kunnen voorkomen – het Europa na Auschwitz.

Het gaat er niet alleen om waarden op papier te formuleren. Deze moeten ook gerealiseerd worden, vragen om voortdurende historische incarnatie, om verankering in macht.

- Ook het ingrijpen 2011 in Libië vertoonde geen samenhangende strategie. Drie korte observaties: - na een week bombarderen moest Frankrijk bij de VS aankloppen omdat de munitie op was. - Realiseerden wij ons dat Europa de repressieve grensbewaking had uitbesteed, o.a. aan Kadafi? Nadat diens regiem vernietigd was, is de vluchtelingenstroom via Libië out-of-control geraakt. - En doordat vervolgens de wapens van Kadafi door de Sahara begonnen te zwerven, destabiliseerde ook de sub-Sahara en is inmiddels een militaire missie in Mali noodzakelijk.

Als dat softpower is dan is de vraag aan de orde of het een voortzetting is van Sloterdijks afwezigheids-ideologie. Op dit punt lijkt Europa nog niet ontwaakt.

Kunnen wij ons dat wel permitteren? Want terwijl het EU-gebied vrede kent, zijn haar grenzen onrustig en wordt Europa opgeschrikt door hervatting van geo-politiek aan haar oostgrenzen – waarvan velen meenden dat die tijd voorbij was. De politiek van pacifisering door economische verknoping, die leidend is voor de EU intern, lijkt extern op haar grenzen te stuiten. We komen in een gebied waar een andere dynamiek heerst en Europa heeft daar geen gezamenlijk adequaat antwoord op.

Vooralsnog lijkt Europa moeizaam te ontwaken.

Om te beginnen was de val van de Berlijnse muur in 1989 een verrassing. Ook voor de val de muur gold het eerder genoemde passivum. De val van het ijzeren gordijn was geen actie van het Westen. Of het zou moeten zijn, dat economie de voortzetting is van de oorlog met andere middelen. En dat het Westen 'gewonnen' heeft. Dat neemt echter niet weg dat de gebeurtenis ook de leiders van het Westen overvallen heeft. Men was er verlegen mee en er lag geen doordacht scenario klaar.

En de daarop volgende implosie van de Sovjet-Unie, was opnieuw een verrassing. Evenals het feit dat deze implosie vrijwel gewelddoos gebeurde – de oorlog in Tsjetsjenië is een indicatie hoe het op grote schaal ook had kunnen gebeuren. Mijn stelling is, dat we nog altijd lijden onder een te grote afwezigheid van Europa.

Nu maak ik een enorme sprong.

Tot nu toe heeft mijn verhaal een insteek met sterke focus op geo-politiek, met notities van macht en economie. Ik wil er nu een andere dimensie bij betrekken, die van de cultuur.

Grieken

Een van de belangrijkste bronnen van Europa is de Griekse cultuur van klassieke oudheid. Wij beroepen ons graag op wat een van grootste culturele prestaties van de geschiedenis genoemd kan worden. Hier begon het avontuur van de vrijheid, van de wetenschappen, de filosofie, grote dichters en tragedieschrijvers verkenden het raadsel mens. Sommigen noemen Europa 'een uitgebreid Griekenland'. Maar dat mag ons niet blind maken voor het feit dat de Grieken op een cruciaal punt gefaald hebben, omdat zij er niet in slaagden om de diversiteit van de Griekse wereld in een eigen politieke eenheid te verenigen. In plaats

daarvan hebben zij hun krachten verspild in de Peloponnesische oorlog (431-404 v.Chr.) – in feite een Griekse burgeroorlog. De politieke eenheid die er kwam werd uiteindelijk van buitenaf opgedrongen. Aanvankelijk door de als half-barbaren beschouwde Macedoniërs en uiteindelijk door de Romeinen. Maar dit was een eenheid in onvrijheid.

Romeinse weg

Op dit punt wil ik aandacht vragen voor de Romeinen. Want zij hebben niet alleen maar machtspolitiek bedreven, maar zich ook een bepaalde houding aangemeten, die de Franse filosoof Remi Brague typeert als de Romeinse weg. Wat behelst die? De Romeinen hadden de redelijkheid om in te zien, dat de Grieken die zij onderwierpen een cultuur bezaten die veel hoger stond dan die van hen. Zij hebben die niet vernietigd, maar integendeel volledig omarmd. En daardoor in de context van het Romeinse rijk een nieuwe kans gegeven. Dat is misschien een van de grootste prestaties van de Romeinen geweest: hun vermogen om het vreemde zich toe te eigenen en het opnieuw vruchtbaar te laten zijn. Daarmee cultiveerden zij ook hun lerend vermogen. Zij beschouwden zichzelf niet als superieur, maar openden zich voor vreemde invloeden. Dát is de Romeinse weg. Remi Brague is hiermee iets op het spoor gekomen, wat je de inhoudelijke dynamiek van Europa kunt noemen.

Ik wil nu de vraag wat meer naar onszelf toebuigen. Want wanneer wij over Europa spreken, moeten wij ook onszelf erbij betrekken. Is er iets wat wij kunnen doen? Op welke wijze kan er weer iets in beweging komen; een bewustzijn ontwakken dat de uitdagingen van onze tijd vanuit een Europese dynamiek nuchter, moedig en creatief tegemoet durft te treden en bijdraagt aan de wording van Europa?

Wij bevinden ons in de periode van de moderniteit. Die wordt gekarakteriseerd door specialisatie in deelgebieden, waarin dominant zijn: de natuurwetenschappen en de toepassingen daarvan in de techniek; economie, handel en financiering. Daar wil ik niet geringschattend over doen, want zij maken ons huidige leven mogelijk. Maar die specialisaties worden geleid door beperkte vormen van logica met het gevaar vast te lopen in systeemdenken. Daarvoor is een tegenwicht noodzakelijk.

Er bestaat een oude spreuk: *sapientia est ordinare*, wijsheid betekent ordenen. Je kunt ook zeggen: wijsheid bestaat erin dat de dingen op hun plaats vallen. Het is zo'n zin, waar je even de tijd voor moet nemen, omdat hij iets verwoordt, waar wij vaak geen gevoel meer voor hebben. Dat dingen hun plaats hebben, vooronderstelt ook een notie voor het geheel van de dingen.

Hoe doe je dat, weer leren denken in samenhang? Proberen een geheel te overzien, zonder totalitair te worden? Geen gesloten geheel, maar een waar een nuchtere en gezonde vorm van niet-weten deel van uit maakt. Een open geheel, die spanningen weet uit te houden en tot creativiteit prikkelt. Voor de uitdagingen waar wij vandaag voor gesteld zijn is deze manier van denken nodig. Een opbouwende vorm van denken. Dat vraagt om hernieuwd contact met onze traditie.

Ik zou mijn verhaal daarom willen samenvatten en daarvoor zet ik de drie P's van Praktische Politieke Philosophie op zijn kop. Dan krijgen we drie B's en die staan voor: Bronnen, Bildung en Burgerschap. En die beschouw ik als een drieëenheid.

BRONNEN

Wij moeten weer contact zien te krijgen met de bronnen van de Europese cultuur. Dan heb ik het over Europa niet als een specialisme geparkeerd in een onderwijsprofiel of een vak als *European studies*, maar als onderdeel van ons gemeenschappelijk belang, het *bonum commune*. Zonder naar volledigheid te willen streven noem ik drie steden: Jeruzalem, Athene en Rome. Ook al staan deze steden symbool voor culturen die zijn ondergegaan, toch heeft zich daar iets gemanifesteerd dat als waardevol gezien wordt en waarmee door de eeuwen heen steeds weer het gesprek wordt gezocht.

[De Europese cultuur in haar geheel is een inspanning om terug te keren naar een verleden dat nooit de hare is geweest, maar ten opzichte waarvan men het gevoel heeft van een onherstelbare achteruitgang, een met smart ervaren 'vervreemding'.

Dat waardevolle wordt o.a. gekenmerkt door:

- een grenzenloze nieuwsgierigheid, die op een kritische wijze wil weten;
- een eigen dynamiek van een vrije samenleving;
- de onschendbare waardigheid van de mens;
- een (altijd ook aangevochten) geloof in een zekere universaliteit van waarden.]

Onderdeel van onze bronnen is ook het voortdurende gesprek met de geschiedenis. Een Europeaan is degene, die zich bewust is deel uit te maken van een geheel. Daarbij ontkomen we er niet aan dat onze geschiedenis er een is van gebrokenheid. Europa laat ons een geschonden gezicht zien, dat de sporen draagt van de verwondingen die er deel vanuit maken. De gebrokenheid van:

- Het Latijnse- en orthodoxe deel;
- Het noordelijk- en zuidelijk deel;
- Religieus en seculier.

De herinneringen aan deze littekens moeten we levend houden. Dit verleden moeten we niet verdringen (eerlijkheid), maar het mag ons ook niet verlammen (verwerking). Deze hernieuwde zoektocht naar de bronnen van Europa, tevens cultiveren in een levensstijl. Dat brengt ons bij vorming, Bildung.

BILDUNG

Europa is een cultuur en dat is geen zelfgenoegzaam bezit. Cultuur is een werken aan zichzelf, een inspanning om zich iets eigen te maken dat het individu overstijgt. Zij wordt niet geërfd. Wij worden niet als Europeaan geboren, maar wij kunnen ons inspannen om het worden. De Europese cultuur is een steeds opnieuw te doorlopen weg die naar een vreemde bron leidt... De cultuur is niet een oorsprong die men rustig bezit, maar een einddoel dat met veel strijd veroverd wordt. Wanneer de dichter Rilke in een gedicht beschrijft hoe hij aandachtig om een klassiek beeld van Apollo heen loopt, staat er opeens die raadselachtige zin: "Du sollst dein Leben ändern". Van dat kunstwerk ging een appèl uit. Europese cultuur en vorming zijn van die orde.

Een pleidooi dus voor vorming, die geworteld is in de Europese cultuur. En mocht dat niet in ons onderwijs gebeuren, dan moeten wij zoeken naar andere wegen om daarin te voorzien. Algemene vorming, die voor iedereen geldt en die a.h.w. de humuslaag vormt, waarop de

verschillende specialismen in een gezonde en creatieve spanning kunnen bijdragen aan de opbouw van onze toekomstige samenleving.

De *Summa Theologiae* van Thomas van Aquino is opgetrokken op de fundamentele uitspraak “Wij weten niet wat God is.” Wanneer de mens het evenbeeld van God is, dan stuiten we ook in de mens op iets onkenbaars. Dan verstaan wij Karl Rahner wanneer hij stelt dat “der Mensch ist die Frage auf die es keine Antwort gibt”. En dan vermoeden we dat vrijheid onderdeel is van dat beeld-van-God-zijn, want zoals een denker provocerend stelt “wie weet wat vrijheid is, heeft haar al verraden”. Met verwondering kunnen we ontdekken dat deze vormen van niet-weten tegelijk gepaard gaan met een radicalisering van het vragen en een kritische en gedisciplineerde vorm van denken, waar wij een weg kunnen vinden met onze eigen vragen.

Dat betekent een wakker worden. Dat ontmantelt de perversiteiten van het systeemdenken, omdat fundamentele oriëntaties als ‘menselijke waardigheid’, ‘vrijheid’ en ‘gemeenschappelijk belang’ erin betrokken worden.

Bildung mag niet blijven steken in een elitaire houding, die zich afzijdig houdt. De hernieuwde zoektocht naar en omgang met deze bronnen moet ook in contact komen met de problemen waar wij vandaag voor staan. Daarbij bestaat er ook een verantwoordelijkheid voor de inrichting van onze samenleving. Dat brengt ons bij Europees burgerschap.

BURGERSCHAP

Ik heb niet voor niets verwezen naar de geschiedenis van het klassieke Griekenland. Omdat de Grieken, ondanks hun geweldige culturele prestaties, gefaald hebben om die rijkdom ook een politieke vorm te geven. En laten wij eerlijk zijn: de beide wereldoorlogen die wij hebben gekend, tonen een verontrustende overeenkomst met de Peloponnesische oorlog. Maar nog altijd liggen er kansen en die mogen wij niet laten lopen.

Op dat punt kunnen wij niet om de EU heen. Misschien een merkwaardig politieke constructie, waarbij veel vragen te stellen zijn, maar als politiek project-in-wording van het falende verleden wil leren, omdat veel problemen niet meer door nationale staten opgelost kunnen worden.

Volgens Machiavelli gaat alles naar de knoppen, tenzij... Dit tenzij kon voor ons wel eens neerkomen op Europees burgerschap. Waarbij wij nog altijd bezig zijn te ontdekken wat dit complexe Europees burgerschap inhoudt. Samengesteld uit de nationale identiteit (verscheidenheid) en een gedeelde gezamenlijkheid (eenheid), én de spanning die dit met zich meebrengt (tolerantie). Er vanuit gaand dat burgerschap drie elementen kent, te weten: rechten, plichten en een gevoel van saamhorigheid is er nog een weg te gaan.

Daaraan gemeten is het huidige Europees burgerschap rudimentair, want het bestaat de facto alleen uit rechten en zelfs die worden onvoldoende gekend.

Hoe kunnen wij handen en voeten geven aan een meer volledig, doorleefd en geëngageerd Europees burgerschap?

Hoe zien de plichten eruit van een volwassen Europees burgerschap?

Gedeelde identiteit – het (vervolg)verhaal Europa

En de vraag naar wat ons samenbindt krijgt een bijzondere scherpte wanneer we ons realiseren dat de EU begon als een W.-Europees project. Inmiddels is het uitgebreid met:

- Iberisch schiereiland;
- Skandinavië;
- Oost-Europa;
- Baltische staten;
- Delen van de Balkan.

Oost-Europa bijvoorbeeld heeft een nogal andere geschiedenis dan West-Europa. Kennen wij die 'vreemde' geschiedenis? Hoe verhouden wij ons tot deze geschiedenis? Traden zij toe tot Europa? Of waren wij geamputeerd en moeten wij nog leren zeggen: Europa werd herenigd? En zijn wij bereid naar hen te luisteren, wanneer zij ons voorhouden dat gedurende een bepaalde periode van de geschiedenis zij zich door het Westen verraden hebben gevoeld?

Het afgelopen jaar ben ik in toenemende mate onder de indruk geraakt van bijvoorbeeld de intellectuele rijkdom uit Oost-Europa. Vaclav Havel is ons bekend als een soort Europese Nelson Mandela. Maar kennen wij Adam Micnik, Adam Zamoyski, Josef Tischner, Jan Patočka, Tomas Halik? Door hun eigen geschiedenis hebben zij een scherper gevoel voor wat er in het geding is. Daar kunnen wij van leren.

Onder ander omdat zij deels zichzelf bevrijd hebben. Ik bedoel: Charta 77, Solidarinosc en de menselijke keten in de Baltische staten. Zij hebben ons het voorbeeld gegeven van een van weinige revoluties in Europa, die in haar eigen termen geslaagd is en niet in haar tegendeel is verkeerd. Omdat zij ervan hebben afgezien wraak te nemen op hun tegenstanders. Hoe verhoudt die geschiedenis zich tot de onze? Er is behoefte aan geschiedenis vanuit Europees perspectief. Veel geschiedenisboeken zijn nog altijd nationaal ingekleurd.

Wij zijn niet alleen burgers van Nederland. Wij zijn tevens burgers van de Europese Unie. Een uniek politiek project-in-wording dat van Europa's falende verleden wil leren. Maar dat project ligt sinds 1992 (Maastricht) eigenlijk stil. Sindsdien zijn er geen nieuwe projecten aangepakt. Wel zijn er nieuwe landen bijgekomen. Maar er bestaat een behoefte aan nieuwe ideeën, die landen verenigen. Wat wordt het vervolgverhaal van Europa?

Europa is aan een nieuwe fase toe. Maar die kan pas aanbreken als er een nieuwe aanpak komt, nu een herlevend nationalisme een bedenkelijk klimaat scheidt. Welk initiatief kan ontworpen worden om die sfeer te doorbreken? En belangrijker nog: welk nieuw denkwerk moet worden begonnen om dit voor te bereiden? Dat betekent dat wij ons moeten afvragen waar de centrale problemen voor de toekomst liggen. Problemen die raken aan wezen en taak van Europa. Problemen van de lange baan, die antwoord geven op de vraag: Waarom eenheid? Wij hebben behoefte aan *Mut zur Utopie*, aan realistische visie in verbondenheid met de genoemde drie B's. Welke zijn die problemen? Ik wil in ieder geval acht noemen :

- Het verdergaande gesprek met voor ons nog onbekende delen van EU, m.n. Oost-Europa – dat heb al e.e.a. over gezegd;
- Een goed doordachte veiligheidsstrategie, waar ook een energie-unie deel van uitmaakt;
- Een gezamenlijk en solidair vluchtelingenbeleid;

- De jeugdwerkeloosheid in Zuid-Europa niet laten uitgroeien tot een sociale tijdbom;
- Bankenuie effectief uitvoeren;
- Duurzaamheid – paus Franciscus wijdde er een encycliek aan;
- Onze verhouding tot de islam. Sinds de aanslagen van 11 september nu 14 jaar geleden wordt die verhouding getekend door angst. Angst die ook politiek wordt uitgebuit. Die angst moeten wij doorbreken. En dat begint daarmee, dat wij onze eigen bronnen kennen. Van daaruit het gesprek zoeken met die ander. Daarbij is de erfenis van de monniken van Tibhirine (bekend geworden door de film *Des hommes et des dieux*) belangrijk, want zij waren pioniers in de interreligieuze dialoog met de islam.
- Op cruciale punten een gezamenlijk en steviger buitenlandsbeleid.

Dat zijn niet de gemakkelijkste thema's. Maar als onze eenwording zin heeft en serieus genomen wil worden in een wereld die één wordt in haar problemen, dan moeten juist deze controversiële onderwerpen openbaar bediscussieerd worden. Alleen dan zullen de oren zich spitsen. Dan pas zal de integratie weer geestdrift wekken, omdat blijkt dat Europa ruimte opent om door te stoten naar nieuwe creatieve levensfase. Voor een staatman of vrouw van nu vraagt dat om de uitdaging duidelijk te schetsen. De toekomst is een avontuur. Daarop moeten wij ons voorbereiden.

Waar is het platform, waar strijdbaar en met consequenties dit gesprek gevoerd wordt over wat ons gemeenschappelijk Europees belang is? Waar wij, vertrouwd met onze bronnen, ons confronteren met deze problemen? Waar nagedacht wordt over het (vervolg)verhaal van Europa?

Ik zie uit naar het gesprek met u. Graag dank ik u voor uw aandachtig luisteren.

Een citaat van de Poolse dichter Adam Zagajewski.

“Die Europese burger - wie is dat? Hij heeft een goed geheugen, onthoudt de schitterende en de kwaadaardige dingen uit de Europese geschiedenis. Hij zal nooit arrogant zijn, want de grote hoeveelheid kwaad sluit alle hoogmoed uit. Hij respecteert de verworvenheden van de Verlichting, maar minacht de Middeleeuwen en hun religie niet. Hij weet dat Europa plaats biedt aan zowel het analytisch denken als het gebed, aan zowel de natuurkunde als de muziek. Hij denkt niet dat de VS een militaire reus is en een intellectuele dwerg. Hij hoopt dat de smaak van zijn lievelingskaas niet helemaal zal worden gedicteerd door Brusselse betweters. Hij is niet erg optimistisch over de toekomst van een gemeenschappelijk Europees buitenlandbeleid. Toch gelooft hij in Europa, zonder daarbij uit het oog te verliezen dat Europa een bewonderenswaardige fictie is (maar dat zijn zoveel dingen die ons op de been houden). Hij houdt van Europese landschappen en merels die elke lente in elke stad tussen Portugal en Oekraïne in extase zingen. Al komt hij uit het ‘oude en rijke Europa’, hij is niet neerbuigend en vindt niet dat zijn menselijkheid verheven is boven die van ‘nieuwe’ en armere Europeanen. Als hij uit het ‘nieuwe’ Europa komt, weet hij dat er naast grote verantwoordelijkheden ook voorrechten bestaan. Hij leest poëzie – dat bedoel ik niet op de enge, egocentrische manier. (U mag poëzie naar geliefden vervangen door serieuze romans, filosofie, geschiedenis of muziek.) Hij moet poëzie lezen omdat het democratische systeem waarbinnen hij leeft intellectueel vaag is en onvoldoende geestelijk voedsel biedt. Dat systeem heeft hulp nodig, een stem die opstijgt uit een diepere laag van de werkelijkheid. Als dat niet gebeurt, als de democratie alleen gelaten wordt, is ze geneigd zichzelf te bespotten, zichzelf te presenteren in een lachspiegel van corruptie, haar lelijke stiefzus. Dus moet de Europese burger poëzie lezen om het eeuwig onvoltooide democratische bouwwerk in te pakken – en daarnaast het dwaze, utopische verlangen naar een volmaakt politiek systeem, naar een poëtische staat, te slopen.”